

ГРБАЉСКА БУНА 1848. ГОДИНЕ

У своје вријеме о овом догађају није било ништа писано, а ни народно предање се није много сачувало од заборав. За вријеме аустријске владавине та је тема била врло неблагодаран посао из чисто политичких разлога, а поред тога нијесу били познати аустријски извори. Архивски документи полицијских и судских власти из оног доба били су пренесени из Котора у Задар 1883. и неприступачни јавности јер је тај догађај ондашњем режиму био јако неугодно сјећање. Године 1952. архив је пренет у Котор. Међу многим драгоцјеним документима налазе се и три обимне свеске писане на италијанском језину које говоре искључиво о овом догађају. Документи дају ненаслућивани значај овој буну и повезују је са догађајима „бурне 1848.“ који су се одиграли у царству Хабзбурга приказујући је револуционарним покретом социјалног и националног значаја.

Да би се могле боље сагледати побуде и циљеви ове буне потребан је кратак осврт на револуције које су почетком 1848. године избиле скоро истовремено у разним крајевима царства. Јер то је оно доба у којему, како професор Шишић¹ каже: „... има и укупног дјеловања пучке душе, тј. водећих идеја у народном животу као што га има и у душевном животу човјека—појединца. Такве идеје нијесу ништа мистично или трансцедентално, већ душевна садржина некога доба, наиме душевни смјерови, тежње, жеље, осјећаји, чувства, тенденције предочаба које попримају историјску важност тиме што се у исто вријеме појављују код многих људи. Као такве оне су социјално-политичке силе“.

Револуционарна 1848. почиње фебруарском буном у Паризу чије су слободарске идеје захватиле као пламен обесправљене класе и подјармљене народе скоро читаве Европе од Апенина до границе руског царства. Већ марта мјесеца избија буна у Бечу, којом руководи Њемац Др Александар Бах (Alexander Bash, 1813–1893). Цар Фердинанд, несигуран у својој престоници, бјежи у Инзбрук. Истовремено избијају буне у Мађарској, Чешкој, Пољској и у оним дјеловима Италије које се налазе под аустријском доминацијом. У Венецији је буна избила 22. марта и проглашена »Демократска република« са новоизабраним дуждем Danielom Maninom, којему је главни сарадник умни

---

1. Фердо Шишић: „Приручник извора хрватске историје“, Загреб, 1914.

Шибенчанин Никола Томазео (Tomaseo Niccolo, 1802–1874). Мађари под вођством Лајоша Кошута (Kossuth Lajos, 1802–1894) дижу буну против Аустрије, што ће нешто касније довести до сазива народне скупштине и детронизације цара. Војвођански Срби у почетку револуције одушевљено су пристали уз Мађаре, особито омладина са Светозарем Милетићем на челу, увјерени да ће државни преврат донијети и њима жељену слободу. Али, кад су се освједочили да су Мађари револуционарни према горе, а реакционарни према немађарским народностима (двотрећинска већина у односу на мађарско становништво) што је добило свој изражај у касније донешеном њиховом »Манифесту« у којем се каже да у Мађарској постоји само једна народност, а то је мађарска – они одлучују да своју судбину узму у своје руке и да поведу борбу на смрт и живот и против Аустрије и против Мађара. У том циљу одржан је велики народни збор у Карловцима назван »Благовјештански сабор српског народа« на којем је проглашено српско војводство, које је обухватало Банат. Бачку и један дио Сријема. Изабран је српски војвода и српски патријарх, као и главни одбор који је имао руководити устанком. Дугом борбом и становитим жртвама, а уз помоћ осталих немађарских народности, великог броја добровољаца из Србије и јаке подршке званично Србије постављени циљ био је постигнут, али достигнуће није било дугог вијека.

У ово доба великих историјских збивања у Далмацији се воде три сасвим опречне пропаганде. У Хрватској бан Јелачић, централна личност оног доба, неограничено привржен цару и вјеран војничкој заклетви стиче за пријесто огромне заслуге угушивањем буна у Бечу и Пешти, увјерен да ће преко тих заслуга постићи припојење Далмације Хрватској и Славонији и тако уједињеној »Троједници« под жезлом Хабзбурга прибавити политичку, националну и економску слободу и независност. За достигнуће тог циља хрватски политичари били су му предани и неуморни сарадници. Не само из Загреба, него из свих већих градова Хрватске и Славоније стижу у Далмацију писма (летци) пуна излива осјећаја братства и јединства² са најсвечанијим увјеравањима о равноправности вјерској, племенској и двају писама и обећањима многих повластица, међу којима је и неплаћање неких пореза само да се изјасне за сједињење и да пошаљу своје представнике у Хрватски сабор. Аустрија, која се у то доба налазила у самртном ропцу, да би се спасила од потпуног расула обнародује устав од 25. априла, који је предвидио Парламент, министарску одговорност, покрајинске сталеже и извјесне слободе народностима.

2. Скупштина жупаније Загребачке одржана 22 миесеца свибња г. 1848 позива браћу Далматинце. . . сада је вриеме да се сдружимо и братински савез начинимо – сада или никада!

Слични позиви добијени су у Бони (и читавој Далмацији) од: Магистрата и пука сл. и Краљ. Вароши Карловца (20. свибња 1848); Скупштине Жупаније вараждинске (свибња 1848); сједице Опћине и осталог грађанства слободног краљ. града Пожеге (20 свибња 1848). Оригинали се налазе у Которском архиву.

Обновљена Млетачка Република води необично јаку пропаганду позивајући Далматинце »Да се опет ставе под окриље лава млетачког«, а у крајњем случају да се изјасне за аутономију Далмације. Њезини приврженици, иако малобројни, окупљени у градовима, школовани и на свим положајима државне управе воде бјесомучно агитацију да се Далмација не би изјаснила за уједињење са Хрватском и Славонијом што им код нашег неугог народа полази за руком, тако да се Далмација није изјаснила за сједињење осим српске опћине Обровац.

У том опћем превирању и јако замагљеним политичким приликама, Бокелџи желе да споразумно нађу свој пут, а првенствено да одговоре Хрватском сабору по питању уједињења са Хрватском и Славонијом. Дана 13. јуна на Прчању се састаје велики народни збор, њих 300–400, чији је резултат једнодушно дати одговор Хрватском Сабору и Владици Раду на његовом писму (објављење које им је стигло дан прије тог збора). Одговору Хрватском Сабору поклања се – разумљиво – далеко већа пажња и схваћен је, нарочито од домаћих историографа као сасвим позитиван. Павао Буторац³ каже да је »ова идеја (сједињење) разбуктала пламен одушевљења и да је наишла на плодно тло и исто унутрашње осјећање«.

Када се приступи критичкој анализи оба одговора пада у очи дипломатска опрезност којом су састављени, а одговор Владици просто изненађује својом краткоћом. У Владичином писму стоје ове тешке ријечи »... Ако пак, сачувај Боже, покажете се невјерни својему бану и примите се туђина, а своје добро одбаците знадите чисто ми ћемо постати ваши заклету непријатељи. . . и крв ће се издајничка немилице пролити, а куће издајничке у пепео разасути. Ви знате добро да се ми не умијемо шалити, но пазите добро што ћете радити«. Бокелџи су се морали наћи тешко увријеђени у својим патриотским осјећањима, али њихова позната љубав, поштовање и приврженост према личности Владичиној није им дозвољавала одговарајуће реаговање, па преко тога ћутке пролазе, а по главном питању – сједињења – извјештавају га само оволико: »Под данашњом датом пишемо Народном сабору у Загребу, да ми никакво противље немамо соединити се свијем државама славено-српскога када оне постану самосталне и без туђег уплива под царском круном«. Владика мора да је добро осјетио жаоку овог одговора и увидио да је пренаглио. Запрешан Владичиним писмом бонокоторски поглавар Eduard pl. Grietz [de Ronse] затражио је од њега објашњење »у погледу намере тог писма којем једна страна власт позива аустријске поданике да буду верни поглавици једне покрајине, иако аустријске, али одјељене од Далмације«. У Владичином одговору поглавару Grietzу стоји да »... оно писмо није имало никакву другу намјеру него да запријети оној страни која је хтјела да се извлачи из зависности према царској круни, да се

3. Павао Буторац: „Бока Которска према народноме покрету у рев. години 1848.“ Рад ЈАЗУ, књ. 260, Загреб, 1938.

одрекне своје народности и да се приклони некој италијанској влади о чему се у Црној Гори био распросто глас. Али, ми са своје стране морамо да изјавимо, колико на ваше задовољство, толико да одамо част истини, да су те вијести потпуно неосноване. . .«. Владика је дакле написао и могао написати оно писмо погрешно обавијештен о политичкој оријентацији Бокеља којима је овом изјавом дао задовољштину.

Да приступимо ближе анализи одговора Бокеља хрватско-славонском Сабору. Писмо хрватско-славонског Сабора као и сви други позиви (летци) који су отуда стизали у Далмацију не праве разлику између Далмације, Дубровника и Боке, него су сви гласили: »Драга братјо Далматинци«. Ради тога Бокељи одмах у почетку свога одговора кажу: »Најпрва и најсветија наша дужност та је, јавити пред свијетом да ми Далматинци нијесмо но Бокези«. Противно разним нетачним, за неке рекао бих неозбиљним, тумачењима ове изјаве, она је врло значајна и чини основ и полазну тачку по питању сједињења Боке Хрватској и Славонији. Овим су Бокељи хтјели да јако нагласе да Бока у својој прошлости није припадала Далмацији те дослиједно томе да историјска права на основу којих Хрватска тражи реинкорпорацију Далмације не могу да се односе на Боку која је у свему повезана са својим природним залеђем Црном Гором. Јер, под Млетачком Републиком појам Далмације означавао је простор од Велебита до Неретве. Јужно од ове, простирала се Дубровачка република коју је од Боке раздвајао један узани излаз Турске на море код Суторине близу Херцег-Новог. Бока је за вријеме Млетачке Републике припадала млетачкој Албанији (Albania veneta). Према томе, Бока није имала са Далмацијом ни политичких ни економских веза све до почетка XIX века, када је Аустрија загосподарила Далмацијом, Дубровником и Боком и од три раније засебне јединице створила политичко-административну јединицу – покрајину Далмацију. Али, Бокељи такво рјешење сматрају привременим што јасно проистиче из овог пасуса њиховог одговора у којем се каже: »Без сумње толико краљевина далматинска колико њои за сада скопчано окруже Бокоцотарско«. Из овога се с правом може закључити да код Бокеља није био замро онај дух којим су били надахнути њихови очеви када су дана 29. X 1813. на скупу у Доброти заједно са црногорским првацима на челу са Владиком Петром I склопили уговор у којему се каже и ово: »Да ће Бока и Црна Гора бити једна другој вјерна и свагда и у сваком случају и догађају остати уједињено састављене«. Даље се у одговору каже да Бока не би била противна сједињењу ». . . кад би развој догађаја омогућио да се државе славеносрпске тј. југословенске у једно соедине под штитом Царскијем без уплива икакве туђе народности. . .«. ⁴ Али Бокељи

4. Приређивач сматра за потребно да због израза „уплива“, који је у оригиналу „улива“, цитира читав пасус према оригиналу који је објавио П. Буторац: „Без сумње кад би најстојећи догађаји до тога корачали да се државе славено-српске тојест југославенске у једно соједине под штитом Ћесарскијем, без улива никакве туђе народности као на примјер Талијанске, Маџарске, Њемачке и тако даље, без сумње Бока Котарска противна бити неће да се жеља ваша испуни што се соједињења нашега тиче“. (Цит. публ. с. 151).

истовремено изјављују да они у данашњим приликама ту могућност не виде особито из разлога »што сте ви (Хрватска и Славонија) Унгарској круни подложни«. Они не вјерују да ће »захтјевања народа« изгласана у Хрватском Сабору 25. марта и однешена у Беч на потврђење бити усвојена, што је у ствари и било. Ти разлози не допуштају да за то уједињење жртвују независност своје народности која им се признаје новим уставом Царства аустријског. Па настављају: »Кад свака југословенска држава правилним путем постане самостална без туђег уплива,⁵ када се збуди оно што ми сви желимо, тј. основа Словенског царства под Царским штитом, кад најпосље једнака права буду слободно међу реченим државама уговорена и постављена, окружје бококторско од своје стране радосно ће себе у том сојузу приписати«. Бокељи су претпостављали уједињење под Аустријом онеме под Мађарима па у одговору кажу: »Напротив тога, ако државе Хрватска и Славонија желе и могу с нама у садружество под уставом од 25. априла ове године да с нама уједно у новом конституционалном животу буду, окружје ово наше радосније захтјевати не може«. Овај пасус одговора врло је значајан. Бокељи преко њега сугеришу једну дубоку и смјелу политичку концепцију – славизирање Аустрије. За њих »ништа радосније« не би било од тога јер у Аустрији су ионако Славени били у знатној већини, а приливом Хрватске и Славоније толико би ојачали да ишчезавајућа мањина Њемаца не би им могла спријечити да под новим уставом дођу до остваривања својих основних националних права. Из овога јасно проистиче да је одговор Бокеља по питању њиховог уједињења са Хрватском и Славонијом у датом моменту био негативан, што најбоље потврђује чињеница да Бока није послала у Загреб своје представнике. Бока се одрешито изјаснила за уједињење већ шездесетих година прошлог вијека. Званични представници Грбља на овој скупштини у Прчању (13. јуна 1848) били су: Ђуро Вукшић, Ђуро Вучковић, Андрија Лазаревић и Војин Бојковић, који су потписали оба одговора.

*

Избор посланика за »прву Конституанту Царства« био је заказан у Боки за дана 26. јула 1848. Претходно се у свим општинама приступило избору делегата (бираних бирача). У свим општинама Боке тај је избор извршен правовремено и нормално. Изузетак чини Грбаљ. Двије кнежине Горњег Грбља – Тујковићи и Љубановићи – у почетку биле су претежно за то да и Грбаљ, као што чини остала Бока, бира делегате и да се узме учешћа у бирању посланика. Двије кнежине Доњег Грбља – Лазаревићи и Бојковићи – у претежној већини заузеле су противан став. Између та два гледишта избија сукоб који се након више одржаних зборова и договора завршава усвајањем становишта Доњег Грбља. Грбљани су се одлучили

5. И овдје је у оригиналу „улива“.

на овај корак јер су били оптерећени тешким порезима од којих неки нијесу били наметнути осталим опћинама Боке. Поред тога, двије узастопне претходне године биле су сушне и неродне, а власти то нијесу узимале у обзир, него су за наплату пореза присилно односили сељацима оружје, накит, посуђе и стоку. Молбе и депутације које су слате у Беч и Задар нијесу помогле. Налазећи се у тако тешким приликама, а чујући да свуда ври, да избијају буне на све стране, да је Царству дошао крај, Грбљани одлучују да ускрате плаћање сваног пореза и ту одлукну спроводе већ марта мјесеца са таквом одлучношћу да се државни органи не усуђују појавити у Грбљу. Одмећу се потпуно од државних власти и закона, смјењују неке непоћудне сеоске главаре и заводе народне судове, који рјешавају по свим грађанским и кривичним споровима на основу њиховог обичајног права. У тако јако израженом одметништву сматрају да у питању избора посланика за Конституанту, као особито важног политичног чина, треба да заузму одговарајући став. Сама апстиненција чинила им се ситна и безначајна манифестација па се одлучују на такву радикалну акцију, која има да буде вјерни израз њиховог бунтовног духа. У том циљу доносе одлукну: да се на дан избора пође у Котор у што је могуће већем броју и под оружјем; да се зауставе пред градским бедемима и вратима »Гурдића«, да једна депутација пође у дворану гдје се буде вршио избор посланика и да изнесе пред изборну комисију и делегате Боке сва безаконја и све неправде које се Грбљанима чине изјављујући при том своју одлукну да неће узети учешћа у бирању посланика, а да то исто очекују од осталих делегата Боке. Истовремено очекују да једна делегација од 7–8 првака пође на Цетиње и да упозна Владичу Рада са свим њиховим одлукама и намјерама и да га замоли за помоћ и подршку у којем би се случају Грбљане присајединио Црној Гори. Грбљани су морали вјеровати да ће Владика њихову акцију помоћи јер је њима било добро познато Владичино одушевљење за борбу војвођанских Срба и њихову спремност и понуду да им пошаље у помоћ своје Црногорце. Када је Матија Бан априла 1848. посјетио Владичу као изасланик београдске владе по великој чисто народној ствари и изложио му политику Србије према ондашњим околностима и догађајима који су се могли отуд изродити, Његош му је рекао: »Хвала влади српској на томе за чим је пра[?]гнула. Добро рекосте да у танвом покрету не смије изостати црногорска пушка«. Грбљани су морали вјеровати да ни у покрету Боке или иједног њезиног дијела не смије изостати црногорска пушка. Ово тим прије што им је била добро позната Владичина жеља да у оном мутном времену присвоји Боку. Професор Шишић каже: »Црна Гора је тада, видећи ровито стање Аустрије помишљала како би стекла Боку Которску и већ су у тој ствари учињени неки кораци«. Вјероватно да су Грбљанима као најближим и најприврженијим сусједима Црне Горе морали бити познати ти »учињени кораци«. Орган обавјештајне службе за Грбљане вицесердар Франо Касандрић родом са Хвара у свом извјештају⁶

6. Налази се у Которском архиву.

поглавару Grietzu и на саслушању пред судом у Котору дана 25. септембра приказује догађај овако: Неколико дана раније (мисли на догађаје у Котору 26. јула) сазнао сам од једне особе којој сам дао свето обећање да га нећу проказати ни на суду, да Грбљани у маси нијесу хтјели бирати посланика и да би успјели у својој намјери дошло их је на дан избора неколико стотина у град под оружјем. Не знам да ли су намјеравали употребити силу да успију у својој намјери, али ми је иста особа казала да су они пошли у тако великом броју да би тако сви показали своју вољу да неће да бирају посланика јер да су и у другим случајевима били издани и да неће да плаћају јавне дажбине јер су у егзалтираним њиховим идејама мислили да би бирањем посланика санкционисали њихову обавезу да плаћају порезе мислећи да је прво у вези с другим. Из истог извора којег не могу именовати сазнадох да су Ђуро Мазарак из Горовица, Иво Ников Пићан из Кримовица и Андрија Вуков Лазаревић из Главатичића са неким другим сељанима, које ми није именовао, пошли код Владике црногорскога да измоле његову помоћ и постигну његову подршку, али не бих погао прецизирати коју, да би постигли циљ да не бирају посланика и да не плаћају порезе обећавајући му да би били спремни прећи под његову власт кад би он био спреман пристати на њихова тражења, а Владика мјесто да је прихватио њихова тражења, савјетовао их је да буду мирни и да се покоравају законима и обавијестио их да он живи у добрим односима са Аустријом и да не би никад ништа подузео што би јој било штетно. Да је у исту сврху пошао у Црну Гору и Перо Симов Бубања са сељанима, али да не би могао казати да ли је говорио са Владиком или са другима онога мјеста. . .»

Ако је до краја вјеровати Касандрићу, односно његовој «повјерљивој особи», држање Владичино према грбаљским изасланицима остаје доста загонетно. Вјероватно да је порука из Београда, коју му је пренио Матија Бан, изазвала оштар заокрет у његовим политичким плановима. Јер порука је садржавала не само проблем српског Војводства и остварење Троједнице, него је имала ширу политичку концепцију: ослобођење Босне и Херцеговине од стране Србије и Црне Горе. За остварење тога плана, добри сусједни односи са Аустријом Владици су били драгоцени. Питање Боке у том часу дошло је у други план. Или је Владика, ваљда, оцијенио жеље и планове Грбљана као нереалне. Било како било Грбљани су остали непоколебљиво при својим ранијим одлукама и плановима.

Уочи избора окружни поглавар је био обавијештен да Грбљани одржавају неке скупове и договоре и намјеравају доћи у Котор у великом броју, али у коју сврху није се могло сазнати. Предвиђајући могућност неког нереда, Поглавар је наредио да се појача народна стража и обавијестио је команданта регуларне војске и затражио да војска буде у ставу приправности за сваки случај.

Дана 26. јула, у заказано вријеме у општинској дворани били су окупљени сви чланови изборне комисије, којој је имао предсједавати

околни поглавар као и делегати свих бокељских опћина, сем Паштровића и Грбљана, на које се чекало. Међу присутним највише се водио разговор о личности посланика, у чему је, изгледа, било подвојености, али све је то било мирно, штавише и свечано, јер је на тргу пред опћинском зградом, поред знатижељног грађанства била постројена музика, која је имала да прослави избор новог посланика. Наједном ушао је у дворану Војин Бојковић са још седам или осам Грбљана. У подужем говору, износећи незаконца и неправде које се Грбљанима чине, изјавио је да Грбљани неће да узму учешћа у бирању посланика, а да се нада да ће и други делегати тако поступити. Околни поглавар га је мирно до краја саслушао, а затим му казао да су Грбљани од неког доба пошли кривијем путем и да треба тога да се ману, да је данашњи дан одређен искључиво за бирање посланика за Конституанту царства и да данас овдје нема мјеста за њихове жалбе него да им за то остају слободни други путеви и начини. Саслушавши Поглавара кнез Бојковић је одговорио да ће све то казати својим друговима и са њима се споразумјети, па је затим напустио дворану. Послије кратког времена ушла је набусито група Грбљана, њих 80–100 на броју, и испунила читаву дворану. Пред Поглавара ступио је кнез Станко Ивов Лазаревић, који је у свом скоро полчасовном говору поновио све што је раније казао кнез Бојковић. »Грбљани апсолутно и ни у којем случају неће узети учешћа у бирању посланика«, рекао је кнез, »а кад ми нећемо мислим да се неће нико ни од вас усудити«. И раније, а на ове ријечи особито, Грбљани су бучно одобравали кнезу Станку. А када је повишеним гласом казао: »Однесосте нам све, не остависте нам него још само кости, а све што однесосте не оде Цару, који је побјегао из Беча, ни Метерниху [Meternich], који га је варао, него намјеснику у Задру и поглавару и његовим сарадницима Ђеремији [Geremi] и Маколанију [Antonio Mazzolan]«, настала је код Грбљана и неких делегата из Маина, опћине будванске, бура протеста и повика: »Напоље Поглавар«, »Нећемо га више«, »Смјеста мора да иде из Боке«! Вика и узбуђење све је више расло па су се чуле и пријетње дизањем у вис чибука и столица. Поглавар, блијед и уплашен, видећи критично стање казао је да он није узрок њихових невоља па је одмах побјегао у помоћну собу, а за њим предсједник опћине Мато Нетовић, који је закључао собу катанцем. Како је изгледало да ће Грбљани силом продријети у собу, то је неко позвао војску у помоћ и одмах је дат знак на узбуну, али је поглавар наредио да војска не интервенише. Како је Поглавар био у смртном страху за свој живот, то су на споредна врата ушли у собу неколико Которана да га умире и да га увјере да ће га они својим животима бранити, па су га неоплажено од Грбљана одвели у његов стан. Дон се све то одиграло остали делегати из Боке, неко прије, неко послије, напустило је дворану у којој су остали сас неки Которани, добри знанци и пријатељи Грбљана, настојећи да ове умире ријечима и рукама (гестовима) и наговоре их да напусте дворану. Тек када су се Грбљани увјерили да је Поглавар

побјегао, напустили су дворану, а затим су у разним групама неометано крстарили кроз град, демонстрирајући разним поклицима против Поглавара и његових помоћника. Постигавши постављени задатак, предвече су се мирно вратили својим кућама.

О овом догађају поглавар Grietz је 29. јула сачинио извјештај под насловом »Species facti« (стврано стање). Овај извјештај, који не представља вјерно догађај, Поглавар шаље судовима Котора, Будве и Херцег-Новог ради саслушања свих који су били присутни у општинској дворани дана 26. јула и наређује да се особито утврди: да ли је у држању Грбљана било опасности по живот окружног поглавара; зашто су и како Грбљани утицали да посланик не буде биран; да ли се од бирања посланика одустало из страха од Грбљана; да ли су се Грбљани својевољно одалечили из дворане, а послје из града, или су приморани од војске и из страха од ње; како је држање њихово било послје овог догађаја. Нарочито препоручује да би се у овом поступку Грбљана открио карактер кривичног дјела и да ли је оно изведено на нечији потицај са стране, чији би то био и у коју сврху.

Како је Аустрија у то доба, угушујући побуне широких размјера, била ангажована на другим мјестима, то је преко овог догађаја ћутке прешла. Једино што је Поглавар забранио Грбљанима било је да не смију долазити на которски пазар, гдје су вазда продавали своје производе.

Грбљани су имали намјеру да побуне читаву Боку, па су у ту сврху одржали два састанка, један у Бијелој (опћина херцеговска), а други на отоку под Пераст, којима су присуствовали најугледнији представници свих опћина Заљева. Али, у том подухвату Грбљани нијесу успјели. Једино им је било обећано да ће се заузети код Поглавара да опозове забрану њиховог доласка на которски пазар и да ће упутити молбу у Беч да се Поглавар одстрани из Боне, што је Грбљанима у оном тренутку било споредно питање којег су се хватали из пропагандистичких разлога. Ово се потврђује изјавом⁷ самог Поглавара датој пред судом у Котору дана 13. августа. Поглавар ту каже да му је дошла депутација свих опћина Заљева молећи га да дозволи Грбљанима приступ на пазар, што им је он и обећао под условом да се унапријед покоравају законима, да поштују власти, да плаћају порезе и да изјаве да су (Грбљани) били савјетовани да одбију овај услов и тиме да се ставе у оштру опозицију против власти и закона с обзиром на садашње политичке прилике и у погрешном мишљењу да је царство већ пропало и да су порези злоупотребљени од јавних службеника. Па даље наставља да су га послје догађаја 26. јула многи савјетовали да се чува и да не излази изван града јер би га Грбљани могли убити, да су они распиривали мржњу против њега и код других Бокеља и да су се обраћали Црногорцима за помоћ да постигну циљ. . . Ваљда је страх за живот био разлог да Поглавар изда ону забрану јер му се тано било лакше очувати од Грбљана. У извјештајима својим

7. Налази се у Историјском архиву у Котору.

претпостављеним властима, у наређењима својим потчињеним, као и у свједочанствима пред судовима, поглавар Grietz стално истиче отпорност Грбљана, њихов бунтовнички и одметнички дух. »Никакви савјети – каже он – никакви благе методе, па ни оштре пријетње нијесу у стању да их уразуме, да их уплаше«. Али, Поглавар је истовремено износио своје мишљење, које је уосталом и опће мишљење – да »Грбљани не би учинили оно што су учинили да нијесу били подстрекнути од других«. Па ни сами Грбљани то нијесу крили. Када је представник општине Прчањ на збору у Бијелој пребацио Грбљанима ради њиховог поступка у опћинској дворани, дана 26. јула, један Грбљанин је признао да су били подстрекнути и наговорени од других, али да их никада неће проказати. Мада поглавар Grietz подешава своје извјештаје и сведочења како му боље конвенира, мада сви преслушани свјedoци настоје до крајњих граница могућности да умање кривичну одговорност Грбљана, а неки иду тако далеко да их приказују као лојалне држављане и вјерне цару – ипак све то не може да одузме драматичност оној сцени која се одиграла у Котору дана 26. јула, карактеристичне за ријетку смјелост и револуционарни дух Грбљана.

Другом половицом септембра стигло је у Котор наређење да настоје да се мирним путем придобију Грбљани како би се покорили властима и законима, а у крајњем случају да се употребе и присилна средства. Како је поглавар и раније узалудно настојао, директно и преко трећих лица, да то постигне, то је пала одлука да се у Грбљу изведе импозантна војна демонстрација, која би их могла уплашити и присилити на договоре и покорност. У ту сврху дана 26. септембра кренула је из Котора војска у јачини од хиљаду војника у пуној ратној спреми и са топовима, појачана са нешто народне милиције. Када је војска, предвођена од команданта пуковника Лице (Lizza) стигла предвече у село Сутвара, задржала се код куће Вукшића непуна два сата далеко од Котора и ту преноћила. . . . Кад су Грбљани опазили долазан војске поручили су сусједним селима Црне Горе – Мирцу и Његушима – да је војска дошла да попали Грбаљ, него да им прискоче у помоћ јер ће Грбљани дати отпор. Ујутро 27. септембра послао је пуковник Lizza своје емисаре првацима Грбља, који су се налазили на окупу у селу Ковачи са поруком да дођу к њему ради договора и споразума. Кад су емисари саопштили грбљским првацима поруку команданта ови су упитали кога би командант желио да дође ради договора и што би имао да им каже и нека он дође к њима јер им се не допадају договори и споразуми »уз топове« него што има да им писмено саопшти, а да ће му они писмено одговорити. Кад су се емисари вратили и саопштили команданту одговор Грбљана, затекли су ту и поглавара Grietza, који је мало прије био стигао на Сутвару. Саслушавши одговор Поглавар је Грбљанима послао своје емисаре да би их наговорио да дођу њихови прваци на Сутвару јер да није умјесно да командант и он к њима иду. Када су емисари стигли недалеко од села Ковачи, зачули су пуцњаву пушана и топова код манастира

Подластва. Двије чете војника које су наступале од Будве, с друге стране Грбља, биле су нападнуте од Грбљана и уз губитке присиљене на узмак. Ради тога емисари нијесу прослиједили пут за село Коваче већ су се вратили. Командант Lizza чувши за догађај код манастира кренуо је у помоћ будванском одреду. Али, кад је стигао на Радановиће чуо је опћу узбуну у Грбљу звоњењем црквених звона, пуцњавом и дозивањем са свих страна. Када је при том опазио да се са црногорских брда спуштају Црногорци у великом броју, оцјењујући снагу устаника на двије до три хиљаде, одлучио је да се повлачи ка Котору, не упуштајући се у борбу. Прваци Грбља налазе начина да се команданту, тобоже повјерљиво, стави до знања да га Грбљани не намјеравају напасти и да се он може мирно вратити оним истим путем којим је и дошао. Командант је у овоме правилно прозрио варку Грбљана, јер је тај пут узан и усјечен у стрмо брдо што нападачу пружа необично повољну прилику за удар с бџа, а њему онемогућује употребу топова и развој за одбрану уопште. Ради тога одлучује да се врати преко Грбљаско-Тиватског поља, па преко Тивта унаоколо полуострва Врмац у Котор. Када су Грбљани и Црногорци, појачани са неколико Кртољана опазили тај покрет војске навалили су на њу са свих страна. Командант, држећи Грбљане помоћу топова на већем растојању тактички је узмицао и предвече, послје четири сата борбе, стигао је у Тиват, а затим ноћу наставио несметано пут за Котор. Кад су устаници стигли у близину Тивта поручили су да дође главар њима ради договора. Кад је овај стигао Грбљани су од њега тражили да им се Тиват прикључи да успјешније могу нападати и прогонити војску, али је он то одбио. Затим су Грбљани од њега затражили да им се даде слободан пролаз кроз село у циљу прогањања војске и да им донесу круха и вина, што ће им бити плаћено, што су ови и обећали. Како је прошло доста времена и ноћ пала, а Тивћани нијесу дошли, то је једна група Црногораца са неколико Грбљана пошла да види што је томе узрок. Кад су се приближили селу из једне куће запуцало се на њих. Вјероватно да су управо у том моменту погинула два Црногорца, за које Тивћани кажу да су били покопани код цркве Св. Агате у Тивту. Послје овог догађаја устаници су напали село, али борбе није било јер све што је било за борбу напустило је своје домове. Устаници су продрли у куће и том приликом су убијена два старца и једна жена. Нешто те ноћи, а нешто сјутрадан, 28. септембра устаници су опљачкали Тиват односећи оружје, накит, одијела и посуђе. Дана 28. септембра устаници су се разишли и отишли својим кућама.

Када се између регуларне војске и нападача заметнула борба дана 27. септембра Поглавар се, да не би, како он каже, ометао војску у њезиној акцији, упутио за Котор истим путем којим је био дошао. Праћен од пандура и неколико војника, био је нападнут од устаника испод села Дуб, недалеко од Сутваре. Том приликом је задобио двије ране, од којих једну тешке природе, али му је успјело да спасе живот.

Нада је Владика био обавијештен о свему што се догодило послао је писмо свом ујану Владу Пророковићу на Његуше у којему му наређује да објави народу његову заповијест да сваки мора донијети све што је из Тивта однио и њему (Пророковићу) предати, а он да све даде пренијети у Котор и предати Поглаварству, пријетећи да ко се не би тој заповиједи покорио да ће га дати довести на Цетиње и строго казнити. Лазо Пророковић на свом саслушању у Поглаварству у Котору, приликом предаје предмета, каже: ». . . Над сам објавио Владичино наређења њих 300–400 скоро истовремено донесоше све што су били однијели«.

Ни последице овог догађаја власти не предузимају против Грбљана никакве репресалије, него, напротив, траже путеве и начине да дођу са њима у контакт ради преговора и смиривања, што Грбљани, видећи да су у борби остали усамљени, прихватају.

Дана 18. октобра састали су се у Котору представници цивилне и војне власти и представници Грбља (кнежеви Војин Бојковић, Андрија Лазаревић и Ђуро Мазарак са још неколико грбљских првака) и склопили споразум у коме су Грбљани изјавили да ће се унапријед покоровати властима и законима, а државне власти су њима загарантовале амнестију за сва кривична дјела почињена од 18. марта до тог дана, као и ублажење плаћања пореза, који не смију бити тежи од оних у осталим опћинама. И овим је смјели и часни подвиг Грбља у револуционарној хиљаду осамсто четрдесет осмој години био завршен.

Божидар Вунотић